

NRP GULDEN FENIKS 2018

Juryrapport 2018

Een wonder, zo wordt nieuw leven vaak omschreven; van het ontkiemen van een zaadje tot de geboorte van een baby. De projecten die de jury van NRP Gulden Feniks 2018 heeft genomineerd, variërend van een voormalig gevangeniscomplex tot een opnieuw uitgevonden concertzaal tot een kloosterbejaardenoord, roepen eenzelfde verwondering op. Het leven van deze gebouwen en gebieden was 'op'. Soms leek sloop de enige oplossing, maar dankzij bezielde opdrachtgevers, inventieve ontwerpers, betrokken monumentenzorgers en vakkundige bouwers zijn ze als de mythische vogel feniks uit hun as herrezen.

Hoe doe je dat, een gebouw of een stuk stad een betekenisvol nieuw leven geven? Dat is de vraag die NRP Gulden Feniks, dé prijs ter bevordering van en inspiratie voor duurzaam gebruik van de bestaande omgeving centraal stelt. Als prijs om van te leren: de toekomst van de gebouwde omgeving wordt immers in toenemende mate bepaald door wat er al is. Herontwikkeling van gebieden, transformatie en hergebruik van gebouwen, en renovatie en restauratie van monumenten vormen een steeds groter aandeel van de bouwproductie. NRP Gulden Feniks is een integrale prijs, waarbij de jury niet alleen economische aspecten, innovatie en technische uitvoering beoordeelt, maar ook de culturele waarde, duurzaamheid, functionele kwaliteit en maatschappelijke waarde. Dit jaar werden 64 projecten ingezonden, die de jury tijdens de eerste bijeenkomst uitgebreid besprak. Daaruit werden 12 projecten geselecteerd voor een bezoek met toelichting en rondleiding. Op basis van deze *shortlist* zijn in totaal 7 projecten genomineerd en werd in elke categorie een winnaar gekozen.

Nieuwe bouwcultuur

In 2008 stond er voor het eerst in de geschiedenis van het Jaarboek Architectuur in Nederland – dat toen zijn twintigjarig jubileum vierde – een renovatieproject op de cover: de NDSM-atelierstad van Dynamo architecten. Dit redactionele statement kwam op het goede moment, want in hetzelfde jaar sloeg de economische crisis toe, die de bouwsector ongekend hard raakte en waardoor talloze vacante gebouwen en terreinen ontstonden. 'Nederland is uitgebouwd', stelde toenmalig rijksbouwmeester Frits van Dongen in 2013. Hij wilde 'werken aan een nieuwe bouwcultuur', waarbij renovatie en herbestemming het vertrekpunt vormden. Zijn visie sloot aan bij de in 2012 gepresenteerde studie *Stedelijke Verdichting* van het Planbureau voor de Leefomgeving, waarin gepleit wordt om in bestaand stedelijk gebied te bouwen en zo het buitengebied te sparen.

Dat de economie weer op volle toren draait en er een enorme vraag naar nieuwbouw(woningen) is, betekent niet dat de aandacht voor renovatie afneemt

Ruimte voor experiment

De crisis vormde een moment van bezinning na een periode waarin het bouwen voor speculatie en het realiseren van iconische (nieuwe) gebouwen gaandeweg de overhand hadden genomen. Leegstaande terreinen en kantoren boden ruimte om te experimenteren met al dan niet tijdelijke vormen van wonen en werken, waarbij architecten nieuwe rollen op zich namen. Zo werd de voormalige gevangenis Blokhuispoort in Leeuwarden, in afwachting van de transformatie tot multifunctioneel centrum, tijdelijk als cultuurcentrum ingericht.

Dat de economie weer op volle toeren draait en er een enorme vraag naar nieuwbouw(woningen) is, betekent niet dat de aandacht voor renovatie afneemt. Dat bouwprojecten momenteel worden stopgezet, komt doordat er niet voldoende funderingspalen beschikbaar zijn. Het toont de schaarste aan grondstoffen en de noodzaak om bestaande gebouwen en materialen te hergebruiken, aansluitend op het idee van een duurzame, circulaire economie. De laatste cijfers van de Branchevereniging van Nederlandse Architectenbureaus bevestigen dit: de opgaves rond bestaande gebieden en gebouwen overstijgen de nieuwbouwoopgave.

Inventiviteit

Wel ziet de jury dat de motivatie achter herontwikkelingsprojecten verschilt ten opzichte van voorgaande jaren. Vastgoed wordt in toenemende mate benaderd als een middel om spaargeld te laten renderen; met de huidige rente lever je immers in op je spaargeld. Niet de maatschappelijke visie, maar de achterliggende spreadsheet is richtinggevend bij dit soort ontwikkelingen. Dat het geld weer rolt, betekent dus niet automatisch dat er betere projecten worden gerealiseerd. De crisisjaren hebben juist laten zien dat beperkingen de creativiteit en innovatie kunnen stimuleren. Dat er dit jaar geen project in aanmerking kwam voor de prijs 'Low budget, High impact', ziet de jury als een waarschuwing: laten we de lessen van de crisis niet verkwanselen. Om het grote vraagstuk waar de bestaande bouwvoorraad ons mee confronteert op te lossen, is inventiviteit nodig. Inventiviteit die gepaard gaat met lef en de bereidheid om te experimenteren en risico's te nemen.

Technisch goed renoveren is niet voldoende; het gaat ook om de filosofie achter de aanpak

Veranderende discipline

De jury ziet veel nieuwe technologische toepassingen, met name op het gebied van energetische maatregelen. Een positieve ontwikkeling, al vraagt het ook om een kritische houding: technisch goed renoveren is niet voldoende; het gaat ook om de filosofie achter de aanpak. Herbestemmingsopgaven nemen toe in aantal én soort; projecten laten zich vaak niet eenduidig omschrijven als een restauratie, een renovatie of een transformatie, en vergen daarom een doordachte visie. Het onderscheid tussen eigentijdse architectuur en erfgoed, tussen facadisme en reconstructie is aan het vervagen, evenals de omgang met monumenten en niet-monumenten. Zo koos KAAN architecten bij de verbouwing van het voormalige ministeriegebouw aan de Bezuidenhoutseweg in Den Haag – een rijksmonument – ervoor om een eerdere uitbreiding door architect Hans Ruijsenaars in zijn geheel te slopen. Landschapsarchitect Hannah Schubert won met haar onderzoek naar ruïnevorming,

als alternatief voor sloop, in 2015 de NRP-Masterprijs. De jury vindt het belangrijk om ruimte te geven aan dit soort nieuwe visies.

Van publiek naar privaat opdrachtgeverschap

Ook het maatschappelijk speelveld verandert. Onder invloed van het neoliberale beleid trekt de overheid zich terug als opdrachtgever, en doordat de grote ontwikkelaars en corporaties tijdens de crisis de financiering voor hun projecten niet meer rond kregen, waren gemeentes bij ontwikkelingen de afgelopen jaren aangewezen op kleine ontwikkelaars en kapitaalkrachtige particulieren. Dat levert interessante ontwikkelingen op, zoals in Nijmegen, waar de gemeenschap van paters jezuiten een braakliggend terrein van ontwikkelaar Ballast Nedam overnam om een kloosterbejaardenoord te bouwen rond een publiek park. Dat de overheid zich terugtrekt, betekent niet dat haar rol is uitgespeeld. Gemeentes kunnen voorwaarden stellen aan ontwikkelingen, zoals bij de gerenoveerde Airey-blokken in Amsterdam, waar de beperkte mogelijkheden voor nieuwbouw ertoe hebben geleid dat voor renovatie is gekozen in plaats van sloop. Interessant is de mogelijke bijdrage van dit innovatieve erfgoed – Airey is een eerste voorbeeld van een prefab bouwsysteem - aan de vernieuwing van de huidige woningbouw. Het industriële bouwpakket is slim bedacht en met weinig – circulair te gebruiken – materiaal ontworpen.

Het Rijkvastgoedbedrijf, dat momenteel veel gebouwen afstoot, kan eisen stellen aan een nieuwe bestemming, innovatie stimuleren door prijsvragen uit te schrijven en sturen met de vraagprijs. De Blokhuispoort in Leeuwarden was niet gerealiseerd als het rijk het gebouw niet voor een symbolisch bedrag had verkocht. Nu de ontwikkelaars weer in de rij staan om dit soort gebouwen over te nemen, moet het Rijkvastgoedbedrijf zich des te meer bewust zijn van zijn voorbeeldfunctie. Een verkoopprocedure die gericht is op kwalitatieve doelen en maatschappelijke meerwaarde dient het algemeen belang volgens de jury meer dan het streven naar winstmaximalisatie.

Erfgoed: behouden en scheppen

De jury merkt op dat de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed in staat is om onorthodoxe adviezen te geven. In Leiden werd een monument geofferd om een nieuwe winkelrondje in de stad te maken. In Den Haag is ervoor gekozen om de kenmerkende geslotenheid van het ministeriegebouw B30 te doorbreken en de ramen fors te vergroten en zo de relatie met de straat te verbeteren. De jury is blij te zien dat de discipline verder denkt dan behoud; erfgoed mag ook nieuwe denkbeelden scheppen, ruimte bieden aan experiment. Wel ziet de jury dat de rol van monumentenzorg op sommige plaatsen kwetsbaar is; de beslissing om al dan niet te slopen, hangt soms aan een enkel persoon.

Gebiedstransformatie

Tussen de gebiedstransformaties sprongen de Aalmarkt in Leiden en de Kloostertuin in Nijmegen eruit. In Leiden is de revitalisatie van een aantal binnenstedelijke monumenten slim gecombineerd met de realisatie van – voorheen ontbrekende – grote winkelruimtes en de aanleg van een winkelrondje door de stad. De Kloostertuin in Nijmegen toont hoe een particuliere opdrachtgever de markt kan ‘verslaan’ en een oplossing aandraagt voor een zeer relevant (zorg)vraagstuk: een woonzorgomgeving voor paters, die in de toekomst alternatief aanwendbaar is als appartementencomplex.

De jury denkt dat beide projecten nog aan architectonische kwaliteit hadden kunnen winnen, waarbij in Leiden geldt dat adel verplicht: als je op de oudste plek van de stad de

kans krijgt om iets te doen en besluit in te grijpen in een eeuwenoud stedelijk weefsel, moet het perfect zijn. De jury zich vraagt zich af of de positieve (economische) impact van de nieuwe winkelruimtes en -route zal beklijven. De Kloostertuin overtuigt door de maatschappelijke visie en de duurzame ingrepen: het project biedt niet alleen een prachtige publieke ruimte, maar staat ook voor 'subliem opdrachtgeverschap, gebonden aan een cultuur van langetermijndenken'. Daarom wint dit project de NRP Gulden Feniks 2018 voor beste gebiedstransformatie.

Transformatie

De spoeling in deze categorie was dun, constateert de jury. PakhuisMeesteren in Rotterdam viel op door de zorgvuldige vormgeving; architectenbureau AWG is bij de renovatie van het casco tot het uiterste gegaan en dat heeft prachtige ruimtes opgeleverd. De jury mist ambitie bij de opdrachtgever, die uiteindelijk een (keten)hotel in het pand vestigde, waarvan het interieur afbreuk doet aan het monument. Hoe Pakhuismeesteren in de stad functioneert was lastig te beoordelen, omdat het gebouw tijdens het jurybezoek nog niet in gebruik was. Het nadeel van de gekozen strategie, waarbij de gebruiker vooraf onbekend was, kent ook een voordeel: het flexibele casco blijft onaangetast en biedt daarmee nieuwe kansen voor de toekomst.

Bij het project Blokhuispoort is gekozen voor een andere aanpak: een mix van functies krijgt gaandeweg een plek in de voormalige gevangenis. Het getuigt van lef om in een provinciestad als Leeuwarden zo'n enorm complex tot culturele hotspot te herontwikkelen. Dat betaalt zich uit in een spannend nieuw stuk stad, al was de jury benieuwd hoe dit eruit had gezien als er een radicalere architectonische ingreep was gedaan om het gebouw meer met de omgeving te verbinden. De Blokhuispoort klopt, van de erfgoedvisie – waarbij het karakter van de gevangenis is behouden – tot het duurzaamheidsconcept en de kleuren in het interieur. Bovenal is dit een project waar de jury 'ontzettend blij van wordt'; de unanieme winnaar in de categorie Transformatie.

Renovatie

In de categorie renovatie ging de strijd tussen concertzaal Musis Sacrum in Arnhem, de Airey-woningen in Amsterdam en het voormalige ministeriegebouw aan de Bezuidenhoutseweg (B30) in Den Haag. De Airey-woningen vindt de jury belangrijk in zijn alledaagsheid en opschaalbaarheid. De maatschappelijke opgave om naoorlogse woonwijken te verduurzamen is immers enorm. De kwaliteit van het complex was niet evident; het project toont dat de waardebeoordeling van deze (niet-monumentale) architectuur een vak apart is, dat extra aandacht verdient. B30 snijdt een interessant thema aan op het spanningsveld van restauratie en renovatie: ga je terug of kies je voor vernieuwing? De jury is overtuigd van KAAAN's keuze om de eerdere verbouwing ongedaan te maken, en onder de indruk van de prachtige architectuur.

Maar sprekend over *the art of renovation* komt de jury uit bij Musis Sacrum: een 'brilljante combinatie van oud- en nieuwbouw, waarbij men bij de kern van de opgave is gebleven: muziek'. De jury ervaart dit gebouw als 'één groot genot', en ziet er veel belangrijke thema's in terug: gepassioneerd opdrachtgeverschap, een betrokken overheid, de rol van het gebouw in de publieke ruimte, de symbiose tussen erfgoed en hedendaagse architectuur, en *last but not least*: de noodzaak tot integraal denken. Musis Sacrum is hét bewijs dat je alleen

op die manier tot een 'subliem' resultaat kunt komen, dat meer is dan de som der delen, en daarom de winnaar in de categorie Renovatie.